

10. Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки. – М.: Наука, 1981. – 294 с.; Вернадский В.И. Труды по истории науки в России. – М.: Наука, 1988. – 464 с.
11. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. – М.: ВЛАДОС, 1994.
12. Бех В.П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ. Монография – 2-е изд. – Запорожье: Просвіта, 1999. – 148 с.
13. Цехмистро И.З. Поиск квантовой концепции физиологических оснований сознания. – Харьков: Вища школа, 1981. – 182 с.

М.П. ЛУКАШЕВИЧ

ГУМАНІТАРНА ОСВІТА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ

1. Концепція гуманітарної освіти – закономірний крок на шляху реформування освіти в Україні.

Актуалізація проблеми гуманізації освіти обумовлена процесом реформування системи освіти і виховання в Україні, викликаним радикальними змінами, що відбуваються у світі та українському суспільстві на шляху незалежності в напрямі гуманізації та демократизації всіх сфер соціального життя та переходом до ринкової економіки. Складний та різноплановий процес соціальних змін, що охоплює всі сфери суспільства, і освіту зокрема, вимагає підвищення ролі особистості в усіх сферах суспільного життя. На радикальну перебудову сферу освіти орієнтує нас Державна національна програма “Освіта” (“Україна ХХІ століття”), в якій гуманістичний контекст послідовно “пронизує” всю структуру цього важливого і на сьогодні теоретичного й методологічного документа¹.

Дійсно, визначене як стратегічне у реформуванні освіти завдання – відродження і розбудова національної системи освіти, включає в себе гуманістичні цінності-цілі: формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного й морального здоров’я, забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення і трансляції культури і духовності в усій різноманітності вітчизняних і світових зразків.

Серед пріоритетних напрямків реформування передбачено досягнення якісно нового рівня у вивченні базових навчальних предметів: української та іноземних мов, історії, літератури, математики та природничих наук. А також – забезпечення в кожному навчально-виховному закладі відповідних умов для виховання фізично та психічно здорової особи. Чільне місце займає гуманістичний напрям і серед основних шляхів реформування освіти. Подолання девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей та національного нігілізму, відірваності освіти від національних джерел мало б розчистити освітянський духовний простір для впровадження гуманістичних цінностей у навчально-виховний процес. А відхід від засад авторитарної педагогіки, що утвердилася в тоталітарній державі і спричинила нівелювання природних задатків і можливостей, інтересів всіх учасників освітнього процесу, повинен забезпечити сприятливі умови для творчої самореалізації і розкриття творчого людського потенціалу всіх учасників навчального процесу.

Гуманістична спрямованість Програми чітко визначена у принципах її реалізації. Перш за все така спрямованість закладена в принципах гуманізації та гуманітаризації освіти, навколо яких, як на міцному людиноцентристському фундаменті, вибудовано інші принципи ясно вираженого гуманістичного сенсу: демократизації освіти, її національної спрямованості та відкритості, безперервності, багатуокладності та варіантності. Особливої значущості в сучасному суспільстві набуває підтвердження принципу нероздільності навчання і виховання, що полягає в їхньому органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання формуванню цілісної та всебічно розвиненої особистості.

У своїй сукупності і взаємодії ці принципи визначили напрями і шляхи реформування змісту гуманітарної освіти. У галузі гуманітарної освіти було визначено такі основні напрями: формування гуманітарного мислення, опанування рідною, державною та іноземною мовами; прилучення до літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української та світової культури; осмислення історичних фактів, подій і явищ, різ-

¹ Див.: Державна національна програма “Освіта (Україна ХХІ століття)”. – К.: Райдуга, 1994. – С. 8-9.

номанітності шляхів людського розвитку; формування світоглядної, правової, моральної, політичної, художньо-естетичної, економічної, екологічної культури, утвердження пріоритетів здорового способу життя людини; відображення в змісті історичної освіти закономірностей історичного розвитку, широке вивчення українознавства, етнічної історії та етногенези українців, інших народів держави.

Слід відзначити послідовність і системність впровадження гуманістично спрямованих реформ у всі рівні української освіти – загально-середньої, професійної і вищої. Так, наприклад, серед пріоритетних напрямів вищої освіти визначені демократизація, гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу, органічне поєднання в ньому національного та загальнолюдського начал.

Ознакою комплексного підходу до розробки “гуманістичної лінії” у Програмі вбачається поширення завдань гуманізації й на таку важливу сферу, як управління освітою, без чого процес реформування був би з перших кроків щодо його реалізації приречений на нерозуміння і супротив адміністративних освітянських структур. Ще однією ознакою продуманості та практичної зорієнтованості Програми є, на наш погляд, передбачене нею реформування на гуманістичних засадах наукової діяльності у системі освіти. Стратегічним завданням реформування освітянської науки визначено серед інших надання динамічного розвитку гуманітарним, соціально-економічним, природничим і технічним наукам для забезпечення високої якості загальної та фахової підготовки, удосконалення системи навчання та виховання.

Таким чином, у Державній національній Програмі “Освіта (Україна ХХІ століття)” закладено гуманістичні засади здійснення освітньої реформи, що “пронизують” стратегічні завдання, включені до пріоритетних напрямів і шляхів реформування, представлені у всіх принципах реалізації Програми, закладені в шляхах реформування змісту загальноосвітньої підготовки та напрямках реформування змісту гуманітарної освіти зокрема. Тим було створено теоретичне методологічне підґрунтя для подальшого наукового пошуку та інституалізації гуманістичної ідеї як однієї з головних у теоретичному обґрунтуванні законотворчих та практичних кроків здійснення освітньої реформи в Україні.

Слід зазначити, що ця програма не була позбавлена деяких вад, але не втратила своєї теоретичної і практичної значущості для подальшої гуманізації та гуманітаризації освіти в Україні.

Наступним кроком у цьому напрямі було створення Проекту Концепції гуманізації та гуманітаризації освіти в Україні (1995 р.). У ньому гуманізація освіти трактується як утвердження на всіх освітніх рівнях та всіх формах учбово-виховного процесу людини як найвищої соціальної цінності, у найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітньо-виховних потреб, забезпеченні гармонії стосунків людини й навколишнього середовища, суспільства і природи.

Гуманізація в цьому Проекті означає спрямованість на формування особистості, активне засвоєння нею у загальноосвітній та вищій школі тих норм і моралі, які вироблені людством протягом його багатовікової історії.

Порівняльний аналіз текстів Проекту і незабаром прийнятих Концептуальних засад гуманітарної освіти в Україні (1996 р.) показує, що основні положення цього Проекту знайшли свій подальший розвиток у Концептуальних засадах, але вже як теоретичні засади реформування гуманітарної сфери та були суттєво розширені як у структурному, так і в змістовному аспектах. Концептуальні засади, як і Проект, продовжували і розвивали ідеї та підходи, задекларовані в Програмі “Освіта (Україна ХХІ століття)”.

Творення і впровадження Концепції гуманітарної освіти в Україні (Вища школа) – це відповідь на виклик часу, як глобального, так і внутрішнього характеру.

Глобальні виклики пов’язані перш за все зі змінами у світовій системі ціннісних орієнтацій та соціальних нормативів, які визначають поступ людської цивілізації на порозі третього тисячоліття. Зокрема, йдеться про значне посилення особистісного начала у всіх сферах суспільного життя. Свідома діяльність індивіда, який, прагнучи створити нову реальність, керується критеріями знання, професіоналізму, усвідомленням власної відповідальності як за себе, так і за суспільство в цілому – одна з домінуючих тенденцій початку ХХІ століття.

Отже, нагальною потребою освіти, і в першу чергу у нашій країні, постає необхідність приведення змісту й методики організації навчального процесу у відповідність до таких системних змін.

Ще одним глобальним викликом цивілізаційного розвитку, безпосередньо пов'язаним з попереднім, є актуалізація іншої глобальної закономірності – повернення проблеми людини на авансцену сучасної суспільної теорії та практики, помітним зростанням інтересу до гуманістичних питань. Сучасна світова гуманістика виходить з того, що саме людина, її права та обов'язки, запити і потреби мають перебувати в центрі уваги держави і суспільства. Ідея олюднення усього простору соціальних відносин, визнання неповторності, самобутності кожної людини за вищу цінність визначає як стратегічну мету демократичної держави, так і зміст політичної діяльності.

Отже, ці та інші глобальні виклики в деякій мірі обумовлюють та актуалізують внутрішні політичні, соціально-економічні та культурні потреби українського суспільства. Зокрема радикальні зміни, що відбуваються в державі й у нашому суспільстві, спричинені ними гуманістичні й демократичні зрушення у світогляді, ідеології, науці і культурі потребують формування та впровадження нової концепції гуманітарної освіти, яка має стати основою підготовки студентської молоді до самостійної, активної та творчої життєдіяльності в нових соціальних і культурних умовах, важливим чинником формування особистості сучасного типу, свідомого громадянина України, патріота незалежної української держави.

Необхідність нової концепції гуманітарної освіти зумовлена і сутністю державотворчого процесу, утвердженням України як демократичної суверенної держави. Досягнення цієї мети неможливе, якщо до її будівництва не включаться мільйони, які свідомо обирають незалежність, свободу, демократію, право на вільний вибір і самореалізацію за основу власної смислоутворювальної життєвої програми.

За таких умов особливого значення набуває пріоритет гуманістичних цілей та суспільних завдань для перехідного суспільства, яке відчуває на собі тягар кризових негараздів, перебуває в ситуації загострення проблем соціального буття людини, насамперед молоді.

При цьому гуманістичне оновлення та впровадження ідеї гуманізму має охоплювати всі категорії молоді, що навчається, – від учнів до студентів, незалежно від профілю навчання і професійної спеціалізації. Виховання такої свідомості – важлива функція гуманітарної освіти, яка має здійснюватися на загальнодержавному рівні, охоплювати всі ланки освіти і виховання, дошкільні, середні загальноосвітні, професійно-технічні навчально-виховні та вищі навчальні заклади.

Слід зазначити, що основні концептуальні положення – мета, цілі, принципи та напрями реалізації Концептуальних засад – орієнтовані на всі рівні освіти, а їхню спрямованість на вищу освіту варто розглядати як “найвищу планку досягнень”, на яку мають орієнтуватися всі інші рівні освіти. Адже вся система освіти, починаючи з 1-го класу загальноосвітньої школи, має визначатися щодо їхнього змісту як вихідних результатів-досягнень всієї освітньої системи. (Хоча деякі важливі орієнтири загальноосвітньої школи та професійно-технічних училищ – обов'язкове викладання інтегруючих курсів “Українознавство” та “Людина і світ” – були зафіксовані безпосередньо в тексті Концептуальних засад²). Особливого значення для такої орієнтації мають основні принципи гуманітарної освіти.

Поняття “принцип”, як відомо, походить від латинського *principium* – основа, початок – і означає основне, вихідне положення тої чи іншої теорії, вчення і т. ін.³ Принципи гуманітарної освіти охоплюють найважливіші системотвірні теоретичні та методологічні положення, дотримання та реалізація яких обумовить створення та ефективне функціонування гуманітарної освіти як цілісної системи гуманітарних знань та організаційних і методичних засобів їхнього впровадження на всіх рівнях освіти в Україні.

У Концептуальних засадах представлені принципи, що можуть бути об'єднані в такі групи: теоретично-фундаментальні, об'єднуючо-міждисциплінарні та окреслюючо-обмежувальні.⁴

² Див.: Концептуальні засади гуманітарної освіти в Україні (вища школа) // Нормативно-методичні матеріали з виховної роботи / Укл. В.І. Рябченко. – К.: Видавн. центр НАУ, 2001. – С. 158.

³ Див.: Словарь иностранных слов. – 7-е изд., перераб. – М.: Русск. язык, 1980. – С. 409.

⁴ Див.: Концептуальні засади гуманітарної освіти... – С. 159-160.

Теоретично-фундаментальні принципи об'єднують головні сенсо-утворюючі ідеї та теорії гуманітарної освіти. Вони включають принципи: людиноцентризму, фундаментальності та системності.

Головний сенс *принципу людиноцентризму* полягає в забезпеченні реалізації центральної ідеї гуманістичної освіти – людини як найвищої суспільної цінності і кінцевої мети суспільного розвитку. Навколо цієї ідеї та задля її реалізації мають вибудовуватися всі складові елементи гуманітарної освіти.

Сенсом *принципу фундаментальності* є спрямування гуманітарної освіти на висвітлення (викладання, вивчення) найбільш вагомих наукових досягнень у цій галузі наукового пізнання, теорій, напрямів, шкіл, що набули світового визнання, знайшли авторитетне практичне підтвердження.

Завершує цю групу *принцип системності*. Його сенс – у забезпеченні висвітлення гуманітарного знання в розмаїтті взаємовідносин та взаємозв'язків усіх його складових частин, у зв'язку з досягненнями гуманітарних, організаційних, природознавчих, технічних, технологічних наук. Цей принцип забезпечує цілісність гуманітарної освіти як єдиного комплексу спеціалізованого знання про суспільство, державу, людину і культуру із загальнонауковими уроками історії, поступом цивілізації.

До *об'єднуючо-міждисциплінарної групи* входять принципи, сенсом яких виступає поєднання (інтеграція) гуманістичних аспектів (складових) різних навчальних дисциплін та сфер гуманітарної освіти навколо принципів першої групи та забезпечення гуманістичної спрямованості навчально-виховного процесу в цілому. Складові цієї групи – принципи єдності: логічного та історичного, національного та загальнолюдського, суспільного та особистісного, теорії та практики, а також єдності навчання і виховання. Кожен з принципів спрямовує гуманітарну освіту (або її елементи) на втілення в навчально-виховний процес відповідних інтегруючих складових ідеї гуманізму.

Так, *принцип єдності логічного та історичного* характеризує співвідношення реального суспільного поступу і його відображення в теоретичному мисленні та навчально-виховному процесі, зобов'язує до всебічності, повноти вивчення та висвітлення проблеми людини.

У той час, як *принцип єдності національного та загальнолюдського* спрямовує гуманітарну освіту на об'єктивне висвітлення особливого і загального в історії та культурі народів світу, сприяє усвідомленню долі, історичної місії свого народу, вивченню і висвітленню рідної історії та історії інших країн, застерігає навчально-виховний процес від космополітичних збочень, нехтування надбаннями світової та національної гуманітаристики. Врахуванню мета-, мега- та мікрорівнів взаємодії людини з оточуючим середовищем сприяє *принцип єдності суспільного та особистісного*. Він орієнтує навчально-виховний процес на висвітлення органічного взаємозв'язку людини і суспільства, природи і культури, взаємин особистостей як суб'єктів суспільно-історичної практики.

Принцип єдності теорії та практики засвідчує факт взаємозалежності гуманітарної теорії і соціальної практики, активну роль гуманітарної теорії у справі вдосконалення суспільного життя. Він сприяє формуванню громадянської позиції особистості, що навчається.

Особливого сенсу в трансформації вищої освіти на гуманістичних засадах набуває *принцип єдності навчання та виховання*. Оволодіння особистістю науково-гуманітарними знаннями та виховання її як людини і громадянина, патріота України пронизує всі рівні освіти. Ця вимога забезпечується єдністю всіх ланок навчально-виховного процесу, всіх освітніх установ та організацій.

Завершуюча група принципів – *окреслюючо-обмежувальна* – має на меті оберег, засторогу освіти від проникнення антиподів гуманістичним ідеям та обмеження й окреслення сфер впливу гуманітарної освіти.

Зокрема, принциповий характер носить заборона будь-якої пропаганди засобами гуманітарного навчання насильства, жорстокості, війни, людиноненавистницьких теорій, а також поглядів державоруйнівного змісту, несумісних з її сутністю і призначенням.

Обмежувально-регламентуючий контекст має положення Концептуальних засад, що гуманітарна освіта в державних вузах України має світський характер. Державні заклади освіти в Україні відокремлені від церкви, мають світський характер. Втім, це не виключає можливості

проведення спільних акцій, що мають гуманістичну мету, з навчальними закладами, заснованими релігійними організаціями.

У своїй сукупності і взаємодії розглянуті принципи забезпечують науковий характер гуманітарної освіти. Адже вона формується на викристалізованих вітчизняним та зарубіжним досвідом розвитку науки, освіти (навчання) та виховання, доведених теорією та перевірених практикою знаннях. Це, у свою чергу, створює наукові засади та практичну можливість чітко го визначення мети гуманізації як орієнтира в здійсненні процесу реформування.

Головною метою гуманітарної освіти є залучення учнів та студентів до освоєння передових наукових знань, досягнень вітчизняної та світової науки в цій галузі пізнання та практики, історичного досвіду народів України, формуванні культури творчого мислення, наукового світогляду, моральної позиції особистості, виховання патріота і громадянина України як незалежної держави.

Стратегічними завданнями гуманітарної освіти визначається необхідність формування:

- почуття національної гідності громадянина України;
- повага до законів України;
- політичної культури особистості;
- соціальної активності та гуманістичного мислення;
- працьовитості, ініціативності, цілеспрямованості, відповідальності та інших провідних характеристик всебічно розвиненої особистості;
- поваги до народів та культур світу;
- миротворчої дієздатності, толерантності, моральної цілісності, духовної самовимогливості людини;
- екологічного мислення та поведінки.

Як бачимо, виховання в процесі гуманітарної освіти рис, якостей та почуттів учнів і студентів виступає підґрунтям у формуванні готовності до участі в соціальному житті на засадах гуманізму.

2. Роль гуманітарних наук у соціалізації молоді в сучасній Україні

У доповіді Міністерства освіти України на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Гуманітарна освіта: досвід і проблеми” (Ужгород, 1998 р.) відзначалося, що головною рисою гуманітарної освіти в Україні сьогодні і в перспективі залишається насамперед її науковість. Ми повинні відмовитися від ілюзій і відкрито і чесно повести розмову про те, що має наукове обґрунтування і практичне підтвердження. Потрібно систематизувати наші знання про суспільство й людину, уточнити принципи і підходи до його структурування, домовитись щодо методів пізнання й методології й донести все це до студентів⁵.

Така відповідальна роль гуманітарної освіти у навчанні і вихованні студентської молоді обумовлена відповідним статусом цієї освіти. Дійсно, статус гуманітарної освіти визначається її світоглядною орієнтованістю, функцією знань з різних галузей науки в цілісну картину світу та формування певних позицій і цінностей особистості в найбільш важливих сферах життя: жива і нежива природа, суспільство, родина, людина, історія, культура і т. п. Як бачимо, гуманітарній освіті за її статусом притаманна функція соціалізації людини – освоєння сконцентрованих у гуманітарній освіті знань, які розкривають узагальнений і науково-осмислений соціальний досвід як людства в цілому, так і окремого суспільства й навіть окремих людей (історичні та літературні герої). У цьому контексті система гуманітарної освіти органічно поєднується з виховною роботою в закладах освіти.

На інтеграцію гуманітарної освіти з вихованням молоді, що вчиться, орієнтує нас також Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти⁶. У ній принцип гуманізації виховання визначений як один з головних. Пріоритет завдань самореалізації особистості,

⁵Див.: Гуманітарна освіта: досвід і проблеми. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Трансформація гуманітарної освіти (Ужгород, 25-27 травня 1998 року)”. – Ужгород: МПП “Гражда”, 1999. – С. 8.

⁶ Див.: Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Виховна робота в закладах освіти України. Випуск II. Збірник нормативних документів та методичних рекомендацій. – К.: ІЗМН, 1998. – С. 181.

створення умов для вияву обдарованості і талантів дітей, формування гуманної особистості – щирої, людяної, доброзичливої й милосердної – складають зміст цього принципу.

Звернено увагу на визначення головної мети національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування в молоді, незалежно від національної належності, рис громадянина української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової й екологічної культури.

Як бачимо, Концепція виховання розглядає виховання також у контексті виконання ним функцій соціалізації – допомоги людині в освоєнні нагромадженого суспільством соціального досвіду, який реалізується через ознайомлення з ідеалом виховання і стереотипами поведінки, схваленими суспільством і зафіксованими в нормах моралі й права, звичаях і традиціях народу.

Отже, єдність освіти і виховання ґрунтується на спільності їхньої фундаментальної функції – бути механізмами соціалізації людини: освоєння нею соціального досвіду, культури і традицій народу, цінностей та ідеалів, стереотипів, схваленої суспільством поведінки.

Такий підхід повною мірою відповідає конкретно-історичному принципу дослідження соціальних явищ. Адже зміст освіти (гумантарної зокрема) та суспільний ідеал, як норма суспільної моралі і права, повинні відображати вимоги конкретного суспільства. Вони мають орієнтувати людину на адекватне розуміння сутнісних характеристик суспільства, в якому вона живе, законів і принципів взаємодії між його основними складовими елементами, свого місця й ролі в цій взаємодії та норм і правил (стереотипів) соціальної поведінки, які дають змогу узгоджено з суспільством реалізувати власні потреби та інтереси. Зрозуміло, що зміни в суспільстві вимагають адекватних змін у змістовому наповненні механізмів соціалізації. Ці зміни в українському суспільстві відбуваються через реформування системи освіти і виховання. Зрозуміло також, що саме з урахуванням сутності суспільних змін мають визначатися пріоритети в змісті гуманітарної освіти в напрямках її впливу на національне виховання⁷.

Стратегічний напрям суспільних змін в Україні зафіксовано в Конституції України⁸. Зокрема, у статті 3 людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та її гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Стаття 23 Конституції орієнтує на виховний ідеал сучасного українського суспільства. З одного боку, громадянин реалізує своє право на вільний розвиток особистості, а з іншого, він поважає право на вільний розвиток інших людей та має відповідні обов'язки перед суспільством. Ці положення мають визначальний методологічний характер для здійснення гуманізації освіти та виховання. Вони лягли в основу Закону про освіту та інші нормативні акти, що визначають правове поле реформування освіти України. На них ґрунтуються такі теоретичні концепції, як Концепція виховання, Концептуальні засади гуманітарної освіти. Останні орієнтують освіту і виховання на здійснення соціалізації, яка готувала б людину до життя в суспільстві, що реформується на засадах гуманізму і демократизації, і вимагає підтримки в цьому своїх громадян. А можливості самореалізації людини визначаються спільним внеском усіх членів суспільства у створення соціально-економічного і духовного потенціалу українського суспільства на шляху утвердження державної незалежності.

Таким чином, місце і роль гуманітарних дисциплін характеризуються їхнім впливом на процес соціалізації. Вони мають допомогти людині: зрозуміти себе; з'ясувати психологічні механізми власної поведінки (психологія) та поведінки інших людей, взаємодії між ними (соціальна психологія), визначити сутнісні характеристики суспільства, основні його елементи та закони і принципи взаємодії між ними, місце і роль людини в суспільстві, норми соціальної взаємодії (соціальна філософія, етика, право, соціологія); освоїти надбання світової і української культури (українознавство, світова та українська культура, культурологія, релігієзнавство); збагатитися світовим і вітчизняним соціальним досвідом, закономірностями історичного розвитку світового товариства і своєї батьківщини (всесвітня історія, історія України); навчитись цивілізованому спілкуванню з навколишнім середовищем, жити в згоді з природою, обе-

⁷ Див.: Лукашевич М.П. Роль гуманітарних наук у соціалізації молоді // Шлях освіти. – 1998. – № 2. – С. 2-3.

⁸ Див.: Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – С. 4, 10.

рігати і підтримувати її як умову спільного існування та розвитку (екологія, соціальна екологія); і, нарешті, навчитись мислити, зрозуміти цілісність і багатомірність світу, сенс людського буття (філософія). Отже, гуманітарна освіта має формувати в людини як суб'єкта соціалізації наукове бачення сутності й механізмів соціалізації, а також допомогти їй адекватно оцінити можливості для своєї самореалізації і міру відповідності для цього власного потенціалу і зусиль.

Окрім того, гуманітарні дисципліни мають слугувати теоретичною базою реформування освіти і виховання, науковим забезпеченням їхньої гуманізації. Саме на фундаменті сучасних наукових знань про людину як об'єкта-суб'єкта соціалізації, про суспільство та культуру як соціальне середовище соціалізації, про сам її процес та його механізми (зокрема, освіту і виховання), про взаємодію з довкіллям повинне спиратися сучасне виховання. Інакше кажучи, гуманітарні дисципліни мають озброювати педагогів методологією наукового бачення: вихованця і вихователя як учасників виховного процесу; навколишнього суспільного і природного середовища як умов виховання; соціалізації як процесу взаємодії людини і суспільства з освоєння цінностей, культури, традицій, моделей бажаної поведінки та освіти і виховання як механізмів соціалізації у їхній взаємодії з іншими соціальними інститутами й механізмами. У такому контексті зв'язок педагогіки з іншими гуманітарними дисциплінами допоможе реальному баченню об'єкта-суб'єкта виховання та освіти, адекватному уявленню про вплив конкретних умов соціального життя, розумінню місця освіти і виховання в суспільстві, їхніх функцій і ролі в соціальних процесах.

Так, соціальне бачення українського суспільства як середовища освіти і виховання дасть змогу не тільки якісно і кількісно охарактеризувати стан основних сфер суспільства, а й визначити, як зміни в кожній з них впливають на молодих людей, зокрема на їхнє світосприйняття, ціннісні орієнтації. Стосовно політичної сфери, то результати соціологічного моніторингу Українського науково-дослідного інституту проблем молоді свідчать, з одного боку, про підтримку молоддю демократичного шляху розвитку суспільства: на кінець ХХ ст. 78% опитаних виступають за реформування суспільства, 9% – за радикальні зміни, 3% вважають, що зміни не потрібні, а 10% не визначилися. З іншого боку, молодь демонструє деяку політичну пасивність: лише 23% молодих людей визнають політику важливою для себе, а позитивна оцінка ролі окремих партій у житті України коливається в діапазоні від 1% до 9% опитаних. Водночас пасивне ставлення до політики пояснюється тим, що вона мало впливає на життя молоді. За умов збільшення такого впливу 47% готові виявити інтерес до неї. Думається, що політична пасивність молоді пов'язана також із її низькою правовою культурою. Про це свідчить, зокрема, обізнаність її з текстом Конституції України. Досить глибоко ознайомлені з ним були лише 8% опитаних, з окремими положеннями – 33%, знали тільки те, що вона була прийнята, – 48%, а 11% не знали про Конституцію нічого. Як бачимо, навіть ці окремі результати досліджень свідчать про реальний стан і ефективність правової освіти та виховання молоді.

Деякі кращі показники політичної культури в студентській молоді, особливо в першокурсників. Так, представницькі соціологічні дослідження професора М.Є. Добрускіна⁹ свідчать, що біля 2/3 опитаних студентів першого курсу знайомі із законами та Конституцією України. Хоча лише 19% опитаних студентів вважають, що добре розуміються в сучасній політичній ситуації в Україні, а регулярно читають газети лише 30-35% опитаних.

Звичайно в процесі навчання у ВНЗ політична культура студентів поступово зростає, і на п'ятих курсах технічних вузів 30,7% студентів добре розбираються в політичній ситуації в Україні. У той же час серед ціннісних орієнтацій студентів четвертих курсів патріотизм, політична свобода і демократія займають відповідно 35,6% та 53% всіх відповідей.

Трудова сфера також характеризується сукупністю протилежних тенденцій і оцінок. Безробіття серед молоді стало реальним дестабілізуючим фактором її життя. Так, відсоток працюючої молоді становить від 14 у Луганській та Полтавській областях до 33 в Києві та 36 у Хмельницькій області. Водночас слід узяти до уваги і той факт, що значна частина незайнятої молоді охоплена так званою неформальною зайнятістю – сезонні роботи і випадкові заробіт-

⁹ Див.: Інженер ХХІ века: личность и профессионал в свете гуманизации и гуманитаризации высшего технического образования / Под ред. М.Е. Добрускина. – Харьков: "Рубикон", 1999. – С. 130-134.

ки, вирощування сільськогосподарської продукції, власна і приватна справа. Рівень такої зайнятості становить у середньому 42%, а в Закарпатській області досягає 66,7%. Отже, ці дані можна коментувати як свідчення адаптованості значної частини молодих людей до роботи в умовах ринку. Тим більше, що робота займає пріоритетне третє місце серед цінностей молоді: на важливість її для себе вказують 83% опитаних.

Тенденції збільшення орієнтації на роботу в ринкових умовах відмічаються і в студентів технічних ВНЗ. Так, на намір після закінчення навчання відкрити власний бізнес (діло) вказали 40% опитаних.

Не може не викликати занепокоєння соціальна сфера. Так, згідно з дослідженнями Українського науково-дослідного інституту проблем молоді¹⁰, нижче середнього оцінювали стан свого матеріального становища 66%, як середній – 31%, і лише 3% опитаних молодих людей вважають, що цей стан вище середнього. Звичайно, таке становище відображається на соціальній напруженості: лише 15% вказують на її відсутність у місцях проживання, 12% – не визначилися, решта тією чи іншою мірою визначає її наявність. Водночас позитивом є орієнтація значної частини молоді на самостійне подолання труднощів: 61% студентів і 48% школярів збираються самі вирішувати свої проблеми, лише 4-5% очікуватимуть поліпшення ситуації. Хоча не може не турбувати те, що 20-27% готові вирішувати ці проблеми в інших державах із вищим життєвим рівнем.

Суттєві зміни відбулись і в сфері духовного життя, що позначилося на пріоритетах ціннісних орієнтацій молоді. Першу позицію тут займає сім'я (на важливість її для себе вказали 97%), другу – друзі, знайомі (92%), третю, як згадувалося вище, – робота (83%), четверту – вільний час (81%). Далі місця розподілилися в такій послідовності: улюблена справа (хоббі) – 71%, мати власну справу – 64%, релігія – 51%, вечори, дискотеки, кафе – 47%, політика – 23% респондентів. Звертає на себе увагу той факт, що практично всі опитані орієнтуються на сім'ю як на найвищий пріоритет. Поясненню цього соціального факту можуть сприяти такі аргументи. По-перше, він цілком прогнозований з позицій концепції соціалізації Е. Еріксона, згідно з якою саме на цьому віковому етапі вирішується головне соціалізаційне завдання – налагодження інтимного життя. По-друге, він може розцінюватись як наслідок зростання ролі сім'ї – важливого інституту соціалізації, роль якого підвищується в перехідний період від соціального патерналізму держави до соціального самозахисту кожного. Зрозуміло, що це вимагає ефективного батьківського “всеобучу”, піднесення ролі родинної педагогіки (М. Стельмахович).

Обнадійливими виглядають відповіді молоді на питання про мову. Майже 2/3 опитаних вважають, що люди можуть говорити різними мовами, але державною повинна бути українська. Така позиція має принципове значення. Адже рідна мова виступає важливим засобом освоєння рідної культури, без чого соціалізація виглядає дуже проблематичною. Тому українознавство, українська мова й література є сьогодні пріоритетними в національному вихованні, соціалізації. Тим більше, що практично четверта частина опитаних хибно вважає: державних мов може бути кілька, а 10% – що це не має значення.

Говорячи про навколишнє соціальне і природне середовище, слід звернути увагу на суттєві зміни в поглядах світової науки на проблеми екології, на взаємодію людини з природою. У зв'язку зі світовою екологічною кризою, що загрожує існуванню людського життя, на Конференції ООН (1992) задекларовано принцип стійкого розвитку суспільства, при якому розвиток економіки виключав би незворотні зміни в навколишньому середовищі (М. Дробноход). Вже сьогодні це поняття ввійшло до загальнопланетарного вжитку та покладене в основу всіх сучасних міркувань і уявлень про можливі шляхи і характер майбутнього розвитку окремо взятого суспільства у світовому співтоваристві. Це актуалізує проблему змін у індивідуальній і колективній свідомості, формування високої культури в її екологічному розумінні, яка уможливить збереження рівноваги особистості в суспільстві та суспільства в природі. При цьому на освіту і виховання покладається завдання формувати у молодій людини широкий екологічний світогляд, любовне і бережливе ставлення до природи, розуміння пріоритету природних благ перед окультуреними матеріальними, усвідомлення розумної достатності власних потреб, готовності добровільно підпорядкувати свої інтереси громадським та законам природи.

¹⁰ Див.: Довідкові матеріали про становище молоді та хід реалізації молодіжної політики в Україні. – К.: Укр. НДІ проблем молоді, 1997. – С. 10-11.

Крім уточнення наукових уявлень про середовище соціалізації, важливо спиратися на досягнення сучасної гуманістики щодо об'єкта соціалізації – людини. Бачення людини як складової біопсихосоціальної системи дає змогу адекватніше уявити механізми її поведінки, зрозуміти, що в їхній основі лежать її біологічні, психологічні і соціальні потреби.

Заслуговує на увагу модель людини як живої, багаторівневої, соціальної, саморегулюючої, відкритої системи (І. Хомич). При цьому поведінка розглядається як інтегрована відповідь усіх структурних рівнів особистості на зміни в системі “людина-середовище”, спрямована на збереження і відтворення її життєдіяльності. Подібна модель виступає в ролі однієї з найбільш вдалих спроб поєднати біологічне, психічне і соціальне в людині, представити її поведінку як інтегрований результат впливу всіх рівнів “людини-системи” – структурного, функціонального, психічного, свідомісного та поведінкового. Більше того, кожний акт поведінки може бути предствалений як елемент взаємодії з довкіллям, тобто акт соціалізації людини. Звичайно, такий підхід потребує подальшої розробки й уточнення, хоча його використання для досліджень проблем освіти і виховання та соціалізації виглядає досить перспективним. До того ж він добре узгоджується з концепцією соціалізації, яка ґрунтується на єдності трьох рівнів адаптивної поведінки – біологічного, психологічного і соціального – при провідній ролі останнього.

При цьому адаптація розуміється як специфічна взаємодія людини й навколишнього середовища з освоєння нової ситуації. Вона є складовим елементом механізму соціалізації, що протікає як сукупність адаптацій до різноманітних життєвих ситуацій, у процесі яких нагромаджується соціальний досвід, засвоюються суспільні норми й цінності. Кожна адаптація збагачує цей досвід, робить людину більш соціалізованою, що, у свою чергу, полегшує подальшу її адаптацію.

За допомогою адаптивно-розвиваючої моделі соціалізації відкриваються додаткові можливості для корекції цілей і функцій виховання як одного з механізмів соціалізації. Вони зумовлені:

- можливостями орієнтації у вихованні на цілісну людину з урахуванням конкретного стану і відхилень на кожному з рівнів – біологічному, психічному і соціальному;
- забезпеченням комплексності виховання, оскільки модель соціалізації охоплює всі сфери життєдіяльності людини, практично співпадаючи з усіма напрямками виховання;
- забезпеченням диференційованості шляхом узгодження його форм і методів з періодами соціалізації;
- підвищенням адаптивного потенціалу людини, що особливо важливо під час радикальних змін;
- можливостями безперервного виховання в контексті процесу соціалізації, яка продовжується протягом усього життя людини.

Звичайно, окреслені вище деякі можливості залучення досягнень гуманітарних наук не претендують на завершеність чи вичерпність. Вони можуть розглядатись як один з варіантів використання сучасних досягнень гуманітарних дисциплін у освіті, теорії і практиці виховної роботи. Однак навіть такий розгляд дає підстави для висновку, що шляхи гуманізації освіти і виховання пролягають насамперед через використання досягнень психології, соціології, українознавства, екології.

3. Теоретичні та практичні проблеми впровадження Концептуальних засад гуманітарної освіти у вищій школі

Проблеми впровадження Концептуальних засад гуманітарної освіти виникли внаслідок радикальних змін у структурі і змісті гуманітарної освіти, до яких не були практично готові більшість викладачів-суспільствознавців. Значна їх частина була поставлена перед альтернативою у зв'язку з виключенням з навчальних планів наукового комунізму, історії партії та наукового атеїзму – або лишитися без роботи, або переключитися на викладання інших дисциплін.

У викладацькому середовищі розгорнулася гостра дискусія щодо ставлення до марксизму-ленінізму, ідеалів соціалізму, в якій проявилася диференціація поглядів суспільствознавців. При цьому дослідники вважають за можливе виділити три основні групи¹¹.

Першу групу утворили викладачі, які порвали з марксизмом, хоча одним з головних мотивів цього було їхнє самозбереження. Вони швидко пристосувалися до нових умов, деякі приєдналися до критики марксизму. Деякі з них стали вихвалити західні філософські теорії так само апологетично, як робили це зовсім недавно щодо марксизму-ленінізму.

До другої групи суспільствознавців, які залишилися у меншості, не змінили своїх світоглядних орієнтацій з принципових позицій, залишаючись переконаними прихильниками марксистських поглядів, як “єдино вірних”. Зазвичай представники цієї групи не ховали своїх поглядів, а несли ці переконання в студентське середовище, читаючи нові за назвою суспільні дисципліни за старими схемами та догмами.

Третя група суспільствознавців зайняла центристську позицію, не виступаючи ні “за”, ні “проти” нового курсу і не в змозі (з різних причин) визначити свою позицію. Вони пасивно пристосувалися до змін у суспільних дисциплінах, несучи до студентів косметично оновлені навчальні курси.

На наш погляд, не слід обмежуватися в диференціації виділеннями лише цих трьох груп. Адже були й такі суспільствознавці, які сформувалися не лише під впливом безоглядної апологетики марксизму, але й у розумінні неможливості зрозуміти і пояснити складні явища суспільного життя, спираючись лише на одну наукову теорію. І хоча чисельність цієї групи була чи не найменша, саме завдяки їхній чіткій і зваженій позиції, науковим переконанням відбувається впровадження та поширення ідей Концептуальних засад гуманітарної освіти в навчальний процес вищої школи.

Зрозуміло, що вплив цієї групи на впровадження гуманітарних засад обумовлювався відповідними нормативними документами. Гуманістична складова послідовно закладалася у відповідні законодавчі акти: Закон про освіту, Закон про середню освіту, Закон про професійно-технічну освіту та Закон про вищу освіту. Ці та інші нормативні документи створювали правове поле, яке чітко обумовлювало неухильність реформування всіх рівнів освіти України на гуманістичних засадах. Відбувалася і подальша регламентація змісту навчального процесу. Зокрема, розроблені фахівцями методичних рад Міністерства освіти України навчальні програми з основних суспільних та гуманітарних навчальних дисциплін після обговорення на регіональних нарадах завідуючих кафедрами суспільних наук набули нормативного характеру й обумовили чіткі вимоги щодо змісту та структури кожної з дисциплін.

Таким чином, впровадження Концептуальних засад гуманітарної освіти не тільки набуло змістовної спрямованості у всіх вищих навчальних закладах, але й набуло організованого контролюваного характеру, а отже, стало об’єктом управління навчальним процесом.

Хоча зрозуміло, що залишається чимало проблем, пов’язаних з перепідготовкою та підвищенням кваліфікації викладачів-суспільствознавців. На жаль, відсутність чіткої системи в цьому напрямі залишає ще на досить низькому рівні теоретичну підготовку професорсько-викладацького складу, що консервує умови для збереження і відтворення міфів у освітянській свідомості.

Як відомо, міф (від грецьк. “оповідь”, “переказ”) є специфічною формою духовно-практичного освоєння світу – світоперетворення, опанування та “олюднення” світу, що виростає з надії, мрії про вільну реалізацію життєвих цілей¹². Минуле, сучасне й майбутнє поляризовані в міфологічній свідомості категоріями істини та помилки, добра і зла. У міфіві відсутня уява людини про закономірність. Оригінальне співвідношення знаходять у ньому і такі протилежності, як “відмінність – тотожність”, “загальне – одиничне”, “постійне – змінне”, “хаос – космос” та ін. Саме тому, спираючись на міф (який, до речі, надає людині неабиякий імпульс життєтворчої енергії), людина, як правило, відривається від реальності, втрачає почуття закономірної необхідності. Її дії набувають переважно ілюзійного значення.

¹¹ Див.: Інженер ХХ века... – С. 79-80

¹² Див.: Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / Заг. ред. і укладання В.П. Андрущенко, М.І. Горлача. – К.; Харків: ВМП “Рубікон”, 1997. – С. 241-242.

Важко не погодитися з оцінкою відомого фахівця з філософії освіти В.П. Андрущенко, що наше освітянське поле рясніє пустоцвітом різноманітних міфів – завищених оцінок, фантастичних проєктів, безпідставного самозвеличення і самозаспокоєння. Ці міфи, більшість яких сформувалася ще в царині ідеологізованої суспільної (громадянської) свідомості колишнього СРСР, заважають справі. Як пута на ногах, вони стримують погляд у майбутнє й до тих пір, доки ми не подолаємо їхнього чаруючого полону, розмова про освіту, напрями, стратегію і тактику реформ буде надто приблизною, якщо й взагалі не марною справою. Щоб стати на твердий ґрунт реальності, ми повинні пройти етап звільнення освіти від міфів, здійснити деміфологізацію освіти.

На заваді впровадженню Концептуальних засад гуманітарної освіти постала, перш за все, міфологізація змісту освіти. Адже тоталітарна система не могла вижити інакше, як через відтворення, розповсюдження і пропаганду спеціалізованих міфів. Найбільш зручними й ефективними засобами цього були, звичайно ж, освіта і культура, мистецтво і безпосередня пропаганда. Майстерно komponуючи навчальні програми й не менш скрупульозно цензуруючи підручники, колишні “ідеологи від освіти” наповнили її системою різноманітних міфів, які пронизували собою не лише гуманітарні, але і практично весь комплекс природничих і технічних дисциплін, поширювалися на виховну, спортивно-масову й культуротворчу роботу, охоплювали життєдіяльність закладу освіти загалом. Провідними з них були міфи про героїчну історію держави (царської Росії) як “збирача розрізнених народів і земель”, партію (КПРС) як “провідну і спрямовуючу силу суспільного розвитку”, “невичерпні природні ресурси держави”, “міжнародний авторитет СРСР” та його “миролюбну (миротворчу) політику”, “дружбу народів-братів, об’єднаних у нову історичну спільність «радянський народ»” тощо.

Як не прикро, але факт: значна частина змісту шкільних і вузівських навчальних планів і підручників все ще міфологізована. Це означає, що частка ілюзійного знання, на якому відточують свої здібності, духовний світ і культуру нинішні школярі і студенти, досить висока. Нам належить здійснити широкомасштабну деміфологізацію змісту освіти, пройти етап “звільнення від минулого й новоствореного привида” (Френсіс Бекон).

Зрозуміло, що особливо важливим блоком деміфологізації навчання є оновлення змісту дисциплін соціально-гуманітарного профілю. Розпочинати потрібно з переосмислення (переоцінки) значення й ролі марксистсько-ленінської теорії. Спираючись на критику марксизму, здійснену в літературі, зокрема, такими відомими науковцями, як Р. Арон, М. Бердяєв, П. Сорокін чи К. Поппер, розгорнувши власні дослідження, ми маємо доказово розвінчати міф про цю теорію як “істину в останній інстанції”, виявити її реальні плюси й мінуси та рухатись далі, не оглядаючись назад і “не вливаючи нове вино в старі міхи”, бо як навчає Біблія, “і міхи порвуться, і вино зіпсується”.

Як показала практика, марксизм-ленінізм не дає й не може дати відповіді на всі запитання, поставлені історією і сьогоденням. Він є не більше й не менше, як однією з можливих напрямів (течій) суспільної думки, яка де в чому (зокрема, у критиці вад класичного капіталістичного суспільства) досить реалістично описує дійсність, в іншому ж (наприклад, у визначенні перспектив і механізмів суспільного розвитку) надто далеко відійшла від неї. Навряд чи хтось серйозно сприйме сьогодні висновок марксизму щодо необхідності ліквідації приватної власності, встановлення диктатури пролетаріату, злону буржуазної та відмирання соціалістичної держави. Разом з тим, людей не можуть не приваблювати ідеї рівності і соціальної справедливості, з якими марксизм-ленінізм здійснив спробу “оволодіти масами” і утримував їх майже століття крайньою мірою в межах колишнього СРСР. Приваблюючи обіцянками їхнього досягнення в майбутньому, КПРС спрощувала як самі цінності, так і ті засоби, якими вони можуть бути наближені, відторгала людей від світової науки і культур, де означені цінності отримували більш-менш реалістичну інтерпретацію. Саме тому, розвінчуючи марксизм як останню міфологічну конструкцію ХХ ст., варто повернутися до справжньої науки і культури, до дійсної історії і соціальної практики, до теорій і імен, які становлять гордість вітчизняної і світової думки.

Слід підкреслити, що критичне осмислення суті і спрямованості нових і новітніх наукових і філософських доктрин, на яких базується сучасна соціальна практика, є завданням не менш складним і довготривалим. Більшість з них у їхньому істинному значенні і спрямуванні на-

шим науковцям (а тим більше вчителям і педагогам) невідомі. Звичайно, про них чули. Імена їхніх творців десятки і сотні раз “переспівувались” спеціалістами з “критики буржуазної філософії”. Однак те, про що в дійсності писали ці мислителі, залишалося за межами навчальних курсів, підручників і монографічних досліджень. Тому, звертаючись до них, можна потрапити в нову пастку – віддати свої симпатії доктринам, які випадково попали в поле нашої наукової уваги. Очевидно, авторитетом і зразком для наслідування тут має стати “державна філософія” розвинутих країн світу. З іншого боку, ми маємо уникнути сліпого копіювання чужого досвіду, більш уважно придивитися до власної філософської, наукової і культурної традиції і сформувати теорію чи, скоріш, низку теорій, органічне плетиво яких і утворить світоглядну й методологічну основу української освіти, культури і виховання особистості.

Крім того, необхідно підкреслити роль гуманітарної освіти в деміфологізації природничих дисциплін, серед яких продовжують домінувати взаємопов’язані групи міфів.

Так, досить поширений серед викладачів природничих дисциплін міф (заснований на фетишизації науки і техніки) про всесилля науки (“знання – це сила”) і науково-технічної революції, їхньої ролі у подоланні соціально-економічних негараздів, які виникли в перше десятиріччя незалежного розвитку. Подорожуючи сторінками практично всіх природничих дисциплін, цей міф формує у школярів і студентів сциєнтистський світогляд і спосіб мислення – хибне (ілюзійне) уявлення про науку як “абсолютне добро” і як абсолютний засіб розв’язання всіх суспільних суперечностей і негараздів, як єдину і безальтернативну панацею від усіх бід, як “абсолютне благо”. Відверто кажучи, підстави для такої оцінки ролі науки і техніки є, і неабиякі. Історія цивілізації (особливо історія розвитку суспільства другої половини ХХ ст.) засвідчує, що саме наукові досягнення, зокрема в пізнанні космосу, у кібернетиці, біології, генетиці, ядерній фізиці і багатьох інших галузях, сприяли не лише підвищенню якості життя, але і його продовженню. Однак це лише одна сторона справи. Як показує історичний досвід, наука і техніка є явищами суперечливими. Вони можуть бути величезним суспільним благом і не меншим суспільним лихом.

Відомий філософ М. Бердяєв попереджав людство про можливість “повстання” науки і техніки проти людини. Прояви такого “повстання” важкими наслідками нагадують людству про обґрунтованість такого застереження.

Викорінення міфу про “науку як абсолютне благо” є одним із головних завдань деміфологізації змісту природничої й науково-технічної (інженерної) освіти. Зрозуміло, освіта має базуватися на науковому знанні, однак не фетишизуючи його значення і соціальну роль, а зважаючи на співвідношення можливого (з точки зору науки) і неможливого (з точки зору сучасних і перспективних соціокультурних реалій). Не все обґрунтоване (доведене, спрогнозоване) наукою є “можливим” і “доцільним” сьогодні і зараз. Не все з нього може бути можливим і доцільним завтра і навіть взагалі. Істина і похибка – рідні сестри, які поперемінно (але обов’язково через науку) пропонують людству свої “прогресивно-модернові” послуги. Окрім того, існує глибокий пласт так званого позанаукового знання. Існують міфи, релігійні доктрини, теологія, теософія, окультне знання. Учні повинні мати про них хоч би первинне уявлення. Саме тому, залучаючись до наукового знання і пізнання, учні і студенти повинні навчитись думати, розмірковувати, сперечатися, зрештою не боятись не погоджуватись з тим, що пропонується їм у якості безапеляційної наукової істини.

Не менш розповсюдженим є міф про невичерпність вітчизняних надр, запасів сировини, багатий природоресурсний потенціал держави. Цей міф “перекочував” зі старої системи освіти з тією відмінністю, що замість характеристик колишнього СРСР з тим же пафосом і самозахопленням, перебільшенням і навіть фетишизацією розглядаються аналогічні показники України як незалежної держави. В учнів і студентів мимоволі формується ілюзійне уявлення про природоресурсні передумови і резерви незалежності, підточується почуття бережливості й екологічного мислення, ініціюється гординя, яка згодом стає підставою для безгосподарності й марнотратства. Зміна “ідеології” розгляду природо-ресурсної проблематики, її деміфологізація постає нагальною й невідкладною проблемою оновлення змісту ряду навчальних курсів (особливо з географії, економічної теорії, суспільствознавства, екології тощо) як у школі, так і у вузі. Ми повинні повернутися до реальності і, відкинувши самохизування, відкрито визначитись у кількості і якості тих природних передумов, з яких розпочинає розбудовуватись

незалежна і самостійна держава. Учні і студенти мають знати, з чого Україна розпочинає вибудовувати свою соціальність, якими ресурсами (природними, енергетичними, людськими) вона володіє, з чим входить у світову співдружність і яку позицію у відповідності з геополітичним становищем та природними передумовами має відстоювати.

Учні і студенти мають знати, що Україна має обмежені запаси нафти, горючого газу і кольорових металів, їхні значні запаси були вичерпані для забезпечення промислового комплексу колишнього СРСР без урахування потреб республіки, збереження стратегічних запасів, раціонального використання. Значна кількість нафти і газу, особливо з родовищ Західної України (Дашава, Долинське, Руківка), була перекачана за кордон як допомога братнім соціалістичним державам. Валютні кошти, що надходили, осідали в центрі, це стримувало пошук нових родовищ, розробку нових технологій, впровадження передової техніки. Нафтою сьогодні за рахунок власного виробництва Україна задовольняє свої потреби лише на 8%, горючим газом – на 22%. А це означає, що нафтогазове питання нині є одним з найвагоміших у контексті налагодження міждержавних зв'язків України з Росією, Узбекистаном, Туреччиною, Іраном, державами Західної Європи. Воно використовується, зокрема Росією, як важіль тиску на Україну і, мабуть, буде актуальним, доки Україна не знайде нових джерел нафти й газу у своїх надрах або не підпише твердих довгострокових міжнародних домовленостей щодо їхнього постачання.

Україна багата рослинним і тваринним світом. Проте внаслідок нераціонального використання природних ресурсів республіка має проблему щодо забезпечення ними потреб народного господарства. Наприклад, катастрофічно не вистачає деревини: 80% її завозиться з Росії. Враховуючи, що деревина – це кріплення для шахт, будівельний матеріал, сировина для меблевої промисловості тощо, зазначений факт може бути використаний як предмет тиску на державу в економічному і політичному плані. Схожі проблеми виникають і у зв'язку з нестачею кольорових металів.

Як суперважливе питання деміфологізації змісту навчання розглядає В.П. Андрущенко завдання подолання міфу про розбудову Україною “відкритого суспільства”. Цей новітній міф з'явився в навчальній літературі з “подачі” “нових політиків” та державотворців, які некритично, без достатнього осмислення успадкували його від західних політологів, особливо від Карла Поппера і Дж. Соррота. Останній шляхом фінансування програми трансформації гуманітарної освіти нав'язав думку про “відкрите суспільство” як єдино прийнятну модель посттоталітарного розвитку. Підручники з історії, політології, філософії, суспільствознавства виявилися засміченими цією (стратегічно правильною, але передчасною в тактичному вимірі) думкою, яка підневільно формує ейфористичне уявлення про швидке подолання тоталітарної спадщини, становлення демократії і ринкових відносин, налагодження способу життя, співрозмірного з нормами життєдіяльності розвинених народів і держав світу. Майже десятиліття навчальна орієнтація на “відкрите суспільство”, до якого в практичному вимірі наше суспільство не наблизилося ні на крок, викликає у молоді розгубленість і апатію приблизно такого ж ґатунку, яку у свій час спричинила ілюзійна партійна орієнтація про те, що “нинішнє покоління буде жити при комунізмі”. Склалася парадоксальна ситуація: не встигнувши побудувати один “повітряний замок” – комунізм, ми коли б чи не з таким же завзяттям приступили до будівництва другого – “відкритого суспільства”.

Як показують дослідження, перехід від тоталітарного до демократичного (відкритого) суспільства здійснюється не водночас і не “кавалерійською атакою”, а довготривалою і копіткою реформаторською діяльністю, де позитивні зрушення переплітаються зі старими й новими суперечностями, які аж ніяк не вкладаються в модель “відкритого суспільства”, про яку так багато говориться нині в нашій навчальній літературі. Останнє базується на міцному фундаменті приватної власності, громадянських відносинах і інститутах, міцному добробуті переважної більшості населення, а головне – на зрілій самосвідомості громадян, які мають сміливість і змогу “керуватись власним розумом”. Означені підвалини в Україні ще лише формуються. Тому орієнтація на “відкрите суспільство” є передчасною, а відповідно й ілюзійною.

За розрахунками експертів, подолання наслідків і залишків тоталітаризму буде здійснюватися зусиллями декількох поколінь. Відповідно формою суспільної життєдіяльності в цей час має бути інша модель, а саме модель “організованого суспільства”, у межах якої, по-перше,

здійсниться деконструкція тоталітарної системи і, по-друге, сформується цивілізаційні підвалини суспільного життя, які зрештою і дозволять новим поколінням стати в один ряд з розвинутими народами і державами світу.

Слід зазначити, що міфологізація змісту освіти, і гуманітарної зокрема, співіснує (а нерідко підсилюється) з так званими “освітянськими міфами” – ілюзійними уявленнями про стан і закономірності розвитку самої освітянської галузі.

Найбільш поширеними з “освітянських” є міф про те, що “освіта в Україні – в одній з розвинених республік колишнього СРСР – була коли б чи не найкращою у світі”. Розповсюдженість цього міфу досить помітна у свідомості представників старшого покоління, особливо серед тих, кому сьогодні за 60. І це зрозуміло. Означений міф створювався і впроваджувався в масову свідомість так же цілеспрямовано і системно, як і багато інших, зокрема про “найкращі” у світі суспільний устрій, можливості і перспективи розвитку людини, спосіб життя, культуру тощо. Ідеологія і пропаганда колишнього СРСР виконувала функцію відсторонення людей від тяжкої й несправедливої дійсності. Вона створювала про нею таку ілюзію, потрапляючи в яку, людина втрачала відчуття реальності й не лише не зважала на негаразди, але і пишалася досягненнями, яких не було. “Ідеологізовані речі” у свідомості пересічної людини жили власним активним життям, заступали істину і правду й одночасно спонукали до дії – голодних і обездолених, але щасливих у своїй надії на світле, краще і справедливе.

Освіта в колишньому СРСР була загалом непоганою, збалансованою у відповідності до вимог тогочасної суспільної практики, більш-менш конкурентоздатною. Однак це лише половина правди, причому не головна; повна правда має бути доповнена іншим: у радянській системі освіти мали місце такі суперчності, які руйнували її зсередини й розгортання яких рано чи пізно призвело б до розпаду системи освіти, навіть якщо допустити, що СРСР продовжував існувати ще деякий час. Найбільш відчутним серед них були: а) тотальна ідеологізація освіти; б) її надмірна централізація; в) відторгнення освіти від національної культурно-історичної традиції (денаціоналізація освіти); г) мілітаризація освіти і виховання; д) відмежованість освіти від зарубіжної теорії і практики (закритість системи); ж) одержавлення освіти й обмеження демократичних тенденцій її розвитку; з) розбалансованість системи (“перевиробництво” фахівців інженерно-технічного профілю й обмаль підготовки спеціалістів соціального профілю).

Отже, колишня система освіти мала як свої плюси, так і не менш вагомні мінуси, їх можна і потрібно аналізувати, причому не лише з позицій історично пройденого і пережитого, а й з тим, щоб знати, що треба взяти з собою в майбутнє, а чого слід уникнути. Залишаючи цю проблему для наступного фахового розгляду, зауважу лише таке: колишня система освіти не була “найкращою”. Це – міф, від якого потрібно якнайшвидше відмовитись. Повернення до “тієї системи” означало б крок назад. Ми повинні відшукувати нові горизонти розвитку, спрямовувати свій погляд у майбутнє, а не тупцювати на місці, побоюючись звинувачень у “руйнації” і впроваджуючи мізерні “косметичні” нововведення на підставі випадкових запозичень з чужого досвіду. Суспільство очікує перетворень. Перший крок до них має здійснити освіта, деміфологізація якої постає у якості головної вимоги повернення до реальності, конкретних справ і дійсного оновлення.

Не менш живучим (і деконструктивним) освітянським міфом є міф про те, що нібито існує міжнародна ідеальна модель освіти, яку потрібно лишень належним чином освоїти і впровадити в наше освітянське середовище. Логіка розповсюдження цього міфу виходить із правильних у своїй основі положень щодо європейської орієнтації України, демократичних і ринкових перетворень, повернення до фундаментальних цінностей, на яких базують свою життєдіяльність розвинені народи світу. Різновидом (модифікацією) зазначеного міфу є думка про те, що “ідеальну модель освіти” можна сконструювати, запозичивши все краще з досвіду розвинених країн світу. У цьому зв’язку в нашому педагогічному середовищі досить інтенсивно популяризуються способи організації навчання та виховання в Англії і США, Німеччині і Франції, Японії і деяких інших країнах світу. Причому саме “популяризуються”, а не аналізуються – критично і прискіпливо – як з точки зору їхньої сутності, так і з поглядом на внутрішні суперечності, які, звичайно ж, є в будь-якій системі освіти, навіть у найбільш розвиненій і ефективній.

Ті, кому доводилося займатися цією справою предметно і професійно, розуміють, що “ідеальної моделі освіти” не існує. Очевидно, навряд чи її можна й механічно сконструювати, навіть якщо в якості складових взяти найбільш життєві частки більш-менш ефективних освітніх моделей світу.

І це зрозуміло. “Життєвість” цих часток існує доти, доки вони є органічними складовими цієї ж таки (а не іншої!) системи, вибудованої у відповідності з конкретними умовами, традиціями, культурою. Отже, потрібно відмовитись від сліпого копіювання “чужих моделей”, а тим більше – від їхнього механічного “конструювання”. У пошуках нової моделі освіти слід рухатись, насамперед, шляхом творчого відтворення власного культурно-історичного досвіду в його органічному поєднанні з найновішими досягненнями сучасної науки, культури і соціальної (у першу чергу педагогічної) практики.

Нова модель української освіти має базуватися на українській національній культурно-історичній традиції, теоретичних надбаннях української педагогіки, досвіді поколінь у найбільш широкому розумінні. Вона повинна враховувати і відтворювати менталітет нації, народні традиції і звичаї, відповідати характеру української людини, відтворювати її світовідчуття і життєоблаштування. Зрозумілим є й те, що в неї повинно увійти все передове і прогресивне, вивірене досвідом передових країн світу. “Закритість” системи ми вже пережили. Універсальною формулою створення нової моделі освіти має стати Шевченкова настанова – “і чужого не цурайтесь, і свого научайтесь”: “свого” – дійсно національного, народного, “чужого” – дійсно передового і прогресивного.

Не менш “живучим” є й новітній, сформований наприкінці ХХ ст. міф про “всесилля комп’ютеризації освіти, її входження в ІНТЕРНЕТ і дистанційне навчання”. Його провідники і приборники, знову ж таки, виходять з принципово правильних позицій, зокрема щодо активізації інформаційних процесів, необхідності їхнього впорядкування. Впровадження засобів оперативного доступу до інформації, обміну інформацією, впровадження в систему освіти інформаційних педагогічних технологій. Однак, як це буває практично завжди, “принципово правильне” і перспективне (зі стратегічними можливостями) явище викликає перебільшену надію, яка, відриваючись від реальності, розпочинає жити власним життям, міфологізується і “тягне” людину в ілюзію навіть тоді, коли для цього немає не лише соціальної чи гносеологічної, а навіть ідеологічної потреби. Серед можливих негативних наслідків перебільшення ролі комп’ютеризації в реформуванні освіти В.П. Андрущенко визначає тенденцію до елітарної замкненості групи інтелектуалів і відповідного відчуження людини від реального життя, загрозу втрати почуттєвості спілкування вчителя й учня в навчально-виховному процесі; своєрідна деінтелектуалізація навчання, його заміщення механічними правилами роботи з комп’ютером; загальна криза творчості, в яку підневільно потрапляють учасники навчально-виховного процесу, захоплені інформаційними технологіями більшою мірою, ніж того вимагає практика. Відомий афоризм засвідчує просту істину: “не завжди важливо, що говорять, але завжди важливо, як говорять”. Мова комп’ютера завжди однакова, вчителя – різна. Причому з урахуванням індивідуальності кожного, хто навчається! Саме вона пробуджує почуття, виховує світогляд, надихає на творчість. На це, безумовно, варто зважати, перш ніж впроваджувати широкомасштабні інформаційні педагогічні технології в практику.

І все ж інформатизація освіти є тенденцією об’єктивною, а тому й невідворотною. Понад те, вона є стратегічним ресурсом розвитку освіти такою ж мірою, як інформація і теоретичне знання є стратегічним ресурсом постіндустріального суспільства. Її можна прискорити чи загальмувати, але ніяк, ніколи й ніякими засобами не зупинити, як не можна зупинити прогресивний хід історії, розвиток науки і техніки, творчої наснаги людини.

“Криза освіти”, про яку сьогодні так багато говорять по обидва боки океану, має не лише “інформаційну” природу. Її корені набагато глибші. Простою “комп’ютеризацією” її не подолаєш. Впровадження інформаційних технологій – не панацея від усіх бід, а лише засіб осучаснення освіти, її модернізації у відповідності з найновішими досягненнями цивілізації. І не більше.

Деміфологізація освіти – процес складний і довготривалий. Він розпочинається з переосмислення загальної концепції освіти у відповідності з новими життєвими реаліями, культурними надбаннями людства, досягненнями науки і соціальної практики. За цим має розгорну-

тись опрацювання “ідеології” кожного навчального предмету, далі йде створення державних стандартів освіти, нового покоління навчальних планів, підручників і посібників. Завершальним акордом цього процесу є перекваліфікація педагогів. Головною ж метою деміфологізації є радикальна зміна свідомості учасників навчально-виховного процесу, думка, почуття і воля яких мають вирватися з лабет ілюзійної свідомості і повернутися до реальності, якою б важкою і суперечливою вона не була.

На подальшу деміфологізацію освітянської свідомості орієнтує вищу освіту Проект “Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті”¹³. З подоланням, зокрема, згубних наслідків технократизму безпосередньо пов’язується прогресивний поступ людства, зумовлений зростанням ролі освіти, її відповідності новим вимогам XXI ст.

Характерно, що в Національній доктрині закладено подальше реформування, трансформація та розвиток української освіти на засадах гуманізму.

Перш за все, така спрямованість закладена в змісті головної мети української освіти – створити умови для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства; сприяти консолідації української нації, інтеграції України в європейський і світовий простір як конкурентоспроможної і процвітаючої держави.

Гуманітарне спрямування притаманне також головним пріоритетам державної політики в розвитку освіти щодо реалізації цієї головної мети. Це, зокрема, такі пріоритети:

- особистісна орієнтація освіти;
- формування національних та загальнолюдських цінностей;
- створення рівних можливостей для дітей і молоді в здобутті якісної освіти, постійного оновлення змісту освіти;
- розвиток системи неперервної освіти та освіти впродовж життя;
- формування через освіту здорового способу життя;
- розвиток україномовного освітнього простору;
- забезпечення освітніх запитів національних меншин;
- забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їхнього соціального статусу;
- розвиток дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти в сільській місцевості;
- інтеграція освіти й науки, розвиток педагогічної та психологічної науки;
- розробка і запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій;
- створення індустрії навчальних засобів;
- створення ринку освітніх послуг;
- інтеграція української освіти в європейський та світовий освітній простір.

На систему освіти Доктриною передбачено покладання важливих завдань гуманістичного контексту щодо забезпечення:

формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється;

збереження і продовження української культурно-історичної традиції, виховання шанобливого ставлення до українських національних святинь, української мови, історії і культури всіх національностей, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин;

виховання людини демократичного світогляду, яка поважає громадянські права і свободи, традиції народів і культур світу, національний, релігійний, мовний вибір кожної людини;

формування в дітей і молоді цілісної наукової картини світу, сучасного світогляду, творчих здібностей і здатності до самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості;

¹³ Див.: Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (Проект). – К.: Шкільний світ, 2001. – С. 3-5.

підготовку людей високої освіченості й моралі, кваліфікованих спеціалістів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження наукомістких та інформаційних технологій, мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці;

- створення необхідних умов для розвитку обдарованих дітей і молоді;
- підтримка дітей і молоді з особливими потребами;
- формування здорового способу життя, розвиток дитячого і юнацького спорту, туризму;
- етичне, естетичне та екологічне виховання;
- наступність і неперервність освіти;
- інноваційний характер навчально-виховної діяльності;
- різноманітність типів навчальних закладів, варіативність навчальних програм, індивідуалізація навчання й виховання;
- моніторинг освітнього процесу, зростання якості освітніх послуг;
- створення умов для ефективної професійної діяльності, підтримки працездатності та збереження здоров'я педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їхнього соціального статусу.

У Доктрині передбачене подальше поєднання освіти з вихованням на розширенні гуманістичного підґрунтя їхньої реалізації. Зокрема, національне і громадянське виховання є одним з головних пріоритетів і органічним компонентом розвитку освіти. Воно має бути спрямоване на формування в дітей і молоді сучасного світогляду, ідей, поглядів, переконань, заснованих на найцінніших надбаннях вітчизняної і світової культури. В основу національного і громадянського виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь¹⁴.

Таким чином, дослідження проблем впровадження Концептуальних засад гуманітарної освіти в Україні дає підстави для деяких узагальнень.

Впровадження Концептуальних засад гуманітарної освіти виступає як важлива складова і в той же час необхідна умова трансформації освітньої системи в Україні.

Складність протікання процесу гуманізації та гуманітаризації української освіти, і вищої освіти зокрема, обумовлена співпадінням у часі глобальної кризи світової освіти ьз загально-суспільною кризою в українському суспільстві і відповідного резонансу кризових явищ у освітянській галузі України.

Гальмування процесу гуманізації освіти в Україні відбувається також внаслідок дії “освітніх міфів” щодо стану й моделей розвитку української освіти та змісту як соціально-гуманітарних, так і природничих дисциплін у ВНЗ.

Долаючи труднощі і перешкоди, відбувається поступова, послідовна й неухильна трансформація освіти на гуманістичних засадах. Цей процес набуває все більшої нормативної визначеності та відповідного теоретико-методичного забезпечення навчально-виховного процесу у ВНЗ.

Національна доктрина розвитку освіти України в XXI ст. виступає теоретичним документом, який, з одного боку, завершує процес створення теоретичного підґрунтя та практичних змін у навчально-виховному процесі, організації й управлінні вищою освітою, які, у цілому, забезпечують незворотність гуманістичної трансформації вищої освіти. З іншого боку, у цьому документі закладено теоретичні орієнтири на подальше поглиблення гуманізації та гуманітаризації вищої освіти шляхом надання гуманістичній трансформації особистісного спрямування.

О.С. АЛЕКСАНДРОВА

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ КОНКУРЕНЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ДЕЯКИХ РЕАЛІЙ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

Докорінні зрушення, що відбуваються в соціально-економічному та соціокультурному просторі посттоталітарного, пострадянського суспільства, у тому числі і в Україні, передбачають

¹⁴ Див.: Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (Проект). – К.: Шкільний світ, 2001. – С. 6.